

Швабій К.І.,

кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник, заступник начальника
Науково-дослідного центру з проблем оподаткування
Національного університету ДПС України

ДОВГОСТРОКОВА ТЕНДЕНЦІЯ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто питання нерівності розподілу доходів в Україні, яке є надзвичайно важливим для економіки й суспільства. Показано, що нерівність доходів в Україні у перехідний період істотно зростає. З використанням інструментарію кривих сфери зростання показано, що основними бенефіціаріями економічного росту за 2000—2008 роки були найзаможніші верстви населення.

The article discusses the inequality of income distribution in Ukraine, which is extremely important for economy and society. The author shows that income inequality in Ukraine in the transition period has increased substantially. Using the growth incidence curves it is shown that the main beneficiaries of economic growth for 2000—2008 period were the wealthiest strata of population.

Ключові слова: дохід, населення, нерівність доходів, коефіцієнт Джині, межа потенціальної нерівності доходів, бенефіціарій.

Проблема розподілу доходів є однією з ключових, оскільки стосується багатьох сфер економічної діяльності й, безпосередньо, суспільного добробуту. Розподіл — обернена сторона виробництва, тому обидва явища є предметом численних досліджень на макро- й мікроекономічному рівнях і, апіорі, постійно актуальними.

Нерівність як результат розподілу доходів населення, що в різних масштабах проявляється в різних країнах і протягом різних періодів, є складним соціально-економічним явищем, яке не піддається однозначним трактуванню й оцінкам. Даній проблемі приділяли увагу видатні вчені світу, вбачаючи в ній хто ваду соціального ладу, хто двигун економічного розвитку.

В економічній і філософській літературі ця тема дістала широке відображення. Класики економічної науки від А. Сміта до М. Фрідмена стверджували, що саме існуюча нерівність розподілу доходів населення є двигуном економічного прогресу. Фундатор соціології як науки П. Сорокін, аналізуючи різні точки зору на цю проблему, сформулював три основні гіпотези щодо динаміки й рівня економічної стратифікації (диференціації) як результату нерівності розподілу доходів у суспільстві¹.

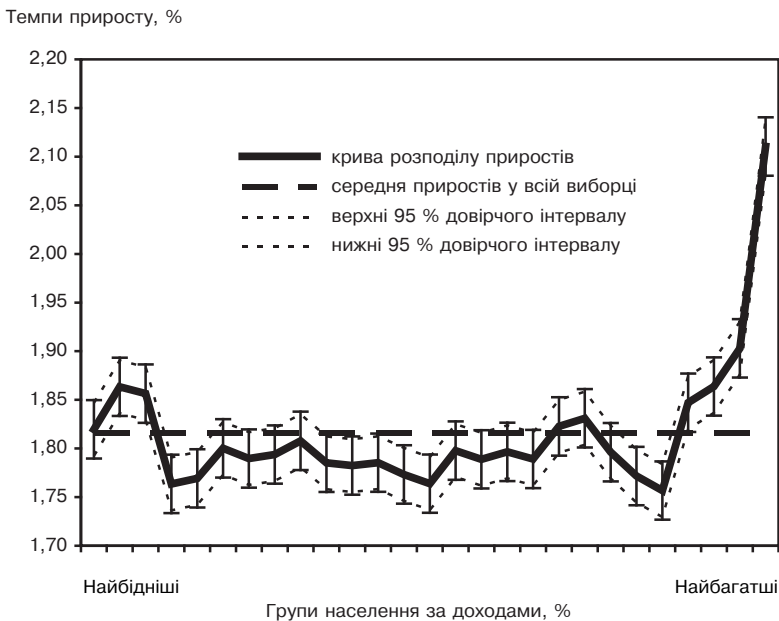
Проблема нерівності розподілу доходів є ключовою в контексті фундаментальної економічної дилеми “економічна ефективність — соціальна справедливість”,

¹ Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество: Пер. с англ. / Общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов. — М.: Политиздат, 1992. — С. 315—322.

тобто зростання ефективності означає жертвування справедливістю і навпаки. З огляду на ці й інші, не менш важливі, обставини, зроблено спробу здійснити реконструкцію довгострокової тенденції розподілу доходів населення в Україні.

Характеризуючи вітчизняну систему розподілу доходів населення, слід наголосити, що в період економічного зростання, з 2000 по 2008 роки, основними бенефіціарями результатів цього процесу були високодохідні верстви населення.

Щоб уявити загальну картину розподілу національного продукту, виробленого протягом зазначеного періоду, побудуємо криві розподілу приросту доходів для різних верств населення з різними доходами (децильні групи). Розподіл здійснено на основі даних про рівень середнього наявного доходу на одну особу в регіонах країни за досліджуваний період (рис. 1). Ці криві є аналогом кривих сфери зростання (*growth incidence curves*), які використовуються для вивчення розподілу результатів економічного зростання між верствами населення з різними доходами².

Джерело: складено автором.

Рис. 1. Кумулятивна крива розподілу приросту доходів для різних верств населення України за 2002—2008 роки

Із рис. 1 видно, що, як ми зазначали, упродовж періоду економічного зростання в Україні основними вигодонабувачами були найбагатші верстви населення. Для більш як 15% найзаможніших громадян темпи приросту доходів були значно вищими від

² Ravallion M., Chen S. Measuring Pro-Poor Growth // Economics Letters. — 2003. — № 78. — Р. 93—99.

рівня, середнього у виборці. Вищими даної середньої приростів від цього показника вони були і для 10 % найменш забезпечених українців, проте в середньому цей приріст був значно нижчим від такого самого показника приросту для найбагатших. При цьому, з огляду на особливості існуючої системи розподілу доходів населення в економіці в цілому, можна говорити про те, що в нижчій децильній групі приріст вищий від середнього рівня відбувався у зв'язку з вторинним перерозподілом доходу через систему соціальних трансфертів, а у вищій — первинним.

Декомпозиція приросту доходів за роками показує, що найбільшу вигоду (звичайно, у вигляді приросту доходу) від економічного зростання найбільш вразливі верстви населення країни дістали лише у 2002—2003 роках. До речі, наші висновки можна вважати тотожними висновкам експертів Світового банку, які здійснювали аналогічний аналіз для цього періоду³. Після цього протягом досліджуваного періоду більша частка доходу розподілялася на користь найзаможніших. Певним винятком можна вважати лише 2004—2005 роки, але це період закінчення одного політичного циклу й початку нового, який безпосередньо впливає на розподіл доходів у суспільстві та, відповідно, не є “природним” або ринковим⁴. У результаті подібного розподілу доходів населення ми отримали ситуацію, представлену на рис. 1.

Окреслені тенденції в розподілі доходів зумовили глибоку диференціацію населення України за доходами і, як наслідок, істотну майнову стратифікацію. Як уже зазначалося, статистичні дані й експертні оцінки щодо рівня такої диференціації є дуже розрізненими, що не дає можливості достовірно визначити існуючий ступінь нерівності доходів. Однак це не означає, що розгляд даного питання слід лишити поза увагою.

Вивчення цього питання на основі наукової літератури й аналізу інших джерел показало, що офіційні статистичні дані істотно відрізняються від експертних оцінок.

Наприклад, на початку 2000-х років проблему досить ґрунтовно дослідив М. Лошнін на базі статистичних даних про розподіл доходів населення в окремих регіонах України. Хоча, із суто статистичної точки зору, дослідження вченого не можна вважати репрезентативним, оскільки в ньому аналізуються дані лише по декількох регіонах. Проте, з погляду якості, це дає підстави для констатації факту істотної диференціації населення країни за доходами. Отже, за оцінками М. Лошніна, ступінь такої його диференціації відповідає значенню коефіцієнта Джині 0,6⁵.

Як правило, офіційні статистичні дослідження дають стриманіші оцінки. Так, М. Згуровський зауважує, що згідно з дослідженнями експертів ООН, станом на

³ Ukraine: Poverty Assessment. Poverty and Inequality in a Growing Economy. Document of the World Bank / Report № 34631-UA . — December 2005. — P. 7.

⁴ Геец В. Смысл в том, чтобы капитал, развиваясь, выполнял свою социальную функцию // Зеркало недели. — 2006. — № 11 (590). — 25—31 марта. — С. 5.

⁵ Лошнін М. Теоретичні аспекти економетрії знеособленої податкової статистики. Ч. 2 // Науковий вісник. Збірник наукових праць Академії ДПС України. — 2001. — № 3 (13). — С. 24.

кінець 2005 року, за коефіцієнтом Джині Україна перебувала на 79-му місці у світі, а сам коефіцієнт для нашої держави становив 0,289 (для порівняння: середньоєвропейське значення показника — 0,288, для Росії — 0,456)⁶. Оцінки цього показника Світовим банком на основі аналізу даних про середньодушове споживання в Україні, які, у свою чергу, сформовано на базі вибіркового обстеження доходів домогосподарств, для 2003—2005 років дають середнє значення коефіцієнта Джині 0,275, а середнє значення індексу Гейла — 0,127⁷. За оцінками ООН і ЦРУ США, станом на 2006 рік, коефіцієнт Джині для України дорівнював, відповідно, 0,281 і 0,31⁸.

На нашу думку, ці оцінки є дуже стриманими. Їх можна вважати достовірними лише з огляду на те, що розрахунки проведено на базі доступних статистичних даних, які, як зазначалося, не в повному обсязі описують систему розподілу доходів населення України. Крім того, деякі з наведених оцінок (зокрема, Світового банку) здійснено на основі аналізу даних про споживання або витрати, а не про доходи населення України. Розрахунок за цими даними показників нерівності дає дещо занижені оцінки, оскільки диференціація населення за доходами априорі є глибшою, ніж диференціація за споживанням або витратами.

Саме тому інші експертні оцінки є значно вищими. Оцінки експертів Інституту економіки та прогнозування НАН України показали, що протягом 1996—1998 років значення коефіцієнта Джині для України становило 0,692—0,741⁹.

Як свідчить практика, проблема нерівності розподілу доходів населення має свою специфіку для перехідних економік. Адже трансформація однієї системи господарювання в іншу змінює систему не лише формування доходів населення, а й їх розподілу та агрегування. Сутність основного ідеологічного імперативу соціалістичної системи господарювання, який безпосередньо визначав правило розподілу доходів, полягала у рівності всіх за доходами незалежно від кінцевого результату праці. У ринковій економіці таких обмежень не дотримуються, тому у процесі трансформації відбувається стрімке зростання нерівності в існуючій ієрархії доходів. Наукові дослідження, присвячені окресленій проблематиці, безпосередньо вказують на цю тенденцію та її фактори, що сформувалися в результаті змін у фундаментальних економічних законах розподілу доходів. Так, Р. Канбур і М. Туомала зазначають, що “приватизація та зменшення з боку держави рівня забезпечення публічними послугами, можливо, були одними з основних факторів, які зумовили зростання ступеня природної нерівності (розподілу доходів. — *Авт.*) протягом 90-х років... коли це

---

⁶ Згуровский М. Путь к обществу, основанному на знаниях // Зеркало недели. — 2006. — № 2 (581). — 21—27 янв. — С. 4.

⁷ Ukraine: Poverty Update. Document of the World Bank / Report № 39887-UA. — June 2007. — P. 15.

⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_income_equality.

⁹ Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. — К.: Логос, 1999. — С. 488.

відбувається, держава стає меншою протидією нерівності і роль неподаткових надходжень знижується, усе це сталося впродовж перехідного періоду”¹⁰. Згідно з наведеними у цих авторів даними, які є досить достовірними, оскільки ґрунтуються на інформації з однієї з найповніших баз даних про доходи населення у різних країнах (а саме “Luxembourg Income Study (LIS) database”)¹¹, значення коефіцієнта Джині за наявним доходом для Чехії становило: у 1992 році — 0,218, у 1996-му — 0,262; для Угорщини: у 1991 році — 0,306, у 1994-му — 0,334; для Польщі: у 1992 році — 0,279, у 1995-му — 0,325; для РФ: у 1992 році — 0,466, у 1995-му — 0,477¹². За оцінками О. Шевякова, для РФ значення коефіцієнта Джині зросло до 0,495 у 2006 році проти 0,2 — у 1993-му¹³.

У перехідній економіці механізм державного регулювання доходів здебільшого втрачає свою ефективність. Недостатній рівень ефективності державного сектору економіки проявляється не лише у цій, а й в інших сферах. Тому, на думку вчених, з якою слід погодитися, на перший план виходять ринкові фактори й сили, що детермінують процеси розподілу та перерозподілу доходів населення. Російські вчені з цього приводу зазначають, що “немає достатніх підстав вважати розглянуті зміни типів динаміки нерівності результатом політики держави з регулювання нерівності. Як збереження, так і зростання, і зменшення нерівності були, швидше, результатом слабого контролю над ринковою стихією або невдач і прорахунків у соціальній та економічній політиці. Навіть конвергенція у 1996—1998 роках визначалась у Росії під впливом макроекономічних факторів у вигляді кризи кредитно-грошової системи, що вразила, як було показано, економічні інтереси всіх верств населення. Навряд чи можна вважати, що такий спосіб зменшення нерівності є благом для суспільства”¹⁴.

Як зрозуміло з наведеної інформації, дані про ступінь нерівності доходів у межах однієї країни мають істотні розбіжності. Сила і прояв дії окремих факторів, які зумовлюють нерівність доходів, можуть змінюватися в часі. Однак тут важливими є не стільки достовірні оцінки нерівності й ідентифікація факторів, які зумовлюють їх динаміку, хоча ними, звичайно, нехтувати не можна, а також надзвичайно важливим завданням є визначення тенденцій, що сформувались у сфері розподілу доходів населення, зокрема в Україні. Чи зростає нерівність доходів населення України у часі, чи зменшується? Незважаючи на

¹⁰ Kanbur R., Tuomala M. Understanding the Evolution of Inequality During Transition: The Optimal Income Taxation Framework in Macroeconomics and Poverty Reduction. — Ashoka Mody, Routledge, USA, 2005. — P. 193.

¹¹ <http://www.lisproject.org>.

¹² Kanbur R., Tuomala M. Зазнач. праця. — С. 177.

¹³ Шевяков А. Влияние социальной политики на положение отдельных групп населения // Экономист. — 2008. — № 9. — С. 55.

¹⁴ Богомолова Т.Ю., Тапилина В.С., Ростовцев П.С. Роль мобильности по доходам в изменении неравенства в распределении доходов: Учеб.-метод. пособ. — Новосибирск, 2001. — С. 59.

свою простоту, це запитання є складним як з теоретичної, так і з практичної точок зору.

Слід зауважити, що певна нерівність розподілу доходів населення була притаманна соціалістичній економіці, проте суспільство, в основному, вважалось егалітарним. Соціальна модель радянської економіки була спрямована на дотримання принципу рівності доходів, тому розшарування суспільства можна вважати неістотним. За оцінками фахівців, протягом 1980-х років у СРСР спостерігався рівень диференціації доходів населення, що відповідає значенню коефіцієнта Джині 0,269¹⁵.

Припустимо, що статистичні характеристики СРСР у цілому притаманні всім колишнім республікам. Як достовірну гіпотезу можна прийняти тезу про те, що такий ступінь нерівності був в Україні на момент здобуття нею незалежності.

Як уже зазначалося, із набуттям національною економікою статусу економіки перехідного типу спостерігається поглиблення диференціації за доходами. За оцінками К. Денінгера і Л. Сквайр, у незалежній Україні, станом на 1992 рік, нерівність населення за доходами була невеликою, а значення коефіцієнта Джині становило 0,251¹⁶. На той час нашу країну за характером розподілу доходу можна було вважати егалітарною. Проте реформаційні зміни в системі економічного й державного устрою призвели до того, що нерівність за доходами швидко зростала до значень, характерних для країн із високою диференціацією доходів населення. Інфляційні процеси початку 1990-х років, які знецінили заощадження і, врешті-решт, знизили рівень добробуту основної маси населення, а згодом — приватизація, яка де-факто стала процесом накопичення первісного капіталу в економіці, є основними факторами, що зумовили швидке зростання стратифікації населення за доходами.

Станом на кінець 1990-х і початок 2000-х років середнє значення коефіцієнта Джині, розрахованого за базою даних про доходи населення в Україні фахівцями Світового банку, дорівнювало 0,306¹⁷. Проте до цих даних слід поставитися скептично, оскільки твердження, що ступінь нерівності доходів в Україні є одним із найнижчих у Східноєвропейському регіоні та навіть нижчим, ніж у Білорусі¹⁸, викликає сумнів. Оновлені дані експертів Світового банку, представлені у звіті “Нерівність доходів в епоху глобалізації”¹⁹, вказують на те, що в цілому по Східноєвропейському регіону й колишніх республіках СРСР лише декільком країнам протягом перехідного етапу вдалося зменшити нерівність доходів населення проти

---

¹⁵ *Deininger K., Squire L. A New Data Set Measuring Income Inequality // The World Bank Economic Review. — 1996. — Vol. 10. — № 3. — P. 576.*

¹⁶ *Там само.*

¹⁷ *Ukraine: Poverty Assessment. Poverty and Inequality in a Growing Economy: Document of the World Bank / Report № 34631-UA. — December 2005. — 111 p.*

¹⁸ *Ukraine: Poverty Update. Document of the World Bank / Report № 39887-UA. — June 2007. — P. 7.*

¹⁹ *World of Work Report 2008. Income Inequality in the Age of Financial Globalization / International Labor Organization. — Geneva: ILO, 2008. — 178 p.*

тих її показників, які спостерігалися на його початку. Тим часом у 2000-х роках у більшості цих держав (у тому числі в Україні) відбулося істотне зростання нерівності проти 1990-х років.

З огляду на це, у нас немає підстав вважати, що у 2000-х роках нерівність доходів в Україні зменшилась. Як було показано, період економічного зростання, що тривало протягом більшої частини останнього десятиріччя, мав обмежений позитивний вплив на низькодохідні групи населення України, оскільки бенефіціарями були його найзаможніші верстви (рис. 1).

В епоху глобалізації загальні тенденції нерівності доходів є неоднозначними. Експерти вважають, що глобалізаційні процеси не привели до зменшення нерівності за доходами в цілому у світі²⁰. Більше того, всупереч теоретичним припущенням, глобальний потік заощаджень та інвестицій рухається не від багатих країн до бідних, а у зворотному напрямі (парадокс Лукаса)²¹. Це, у свою чергу, спричиняє зростання нерівності у глобальному середовищі як за доходами, так і за обсягами накопиченого багатства. Для менш розвинутих країн це означає вищу ціну інвестиційних ресурсів.

У зв'язку з цими обставинами та проявами глобалізаційних процесів в Україні немає достатніх підстав вважати, що протягом 2000-х років, тобто в період економічного зростання, в нашій державі відбулося істотне зменшення нерівності населення за доходами.

Оскільки, як ми зазначали, всі оцінки ступеня нерівності є лише приблизними, то слід ввести у дискурс нашого дослідження концепцію потенціальної межі нерівності доходів. Її ввели до наукового обороту Б. Міланович, П. Ліндерт і Дж. Уільямсон, які досліджували проблему нерівності доходів у стародавні часи²². Звичайно, щодо цієї проблеми існував ще більший дефіцит інформації про розподіл доходів населення, тому вони запропонували визначати ступінь нерівності на основі параметричного підходу. Для цього необхідними є оцінки середнього наявного рівня доходу на одну особу у країні та частки найбагатших у структурі суспільства, а також мінімальний рівень доходу, потрібний для фізіологічного існування людини. У результаті вчені пропонують формулу для визначення потенціальної межі нерівності доходів населення, яка може бути в даному суспільстві протягом певного періоду. Як відомо, ступінь нерівності доходів населення швидко змінюватися не може. Тому потенціальна межа нерівності доходів визначається як²³:

---

²⁰ World of Work Report 2008. Income Inequality in the Age of Financial Globalization / International Labor Organization. — Geneva: ILO, 2008. — P. 43–44.

²¹ Lucas R. Why doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries? // American Economic Review. — 1990. — Vol. 80. — P. 92–96.

²² Milanovich B., Lindert P.H., Williamson J.G. Measuring Ancient Inequality // NBER Working Paper Series. — 2007. — W 13550. — 86 p.

²³ Там само. — С. 9.

$$G^* = \frac{1 - \epsilon}{as} s(a - 1) = \frac{a - 1}{a} (1 - \epsilon), \quad (1)$$

де G^* — потенціальна межа нерівності доходів населення;

s — прожитковий мінімум;

a — коефіцієнт відношення середнього доходу в економіці до прожиткового мінімуму;

ϵ — частка найбагатших осіб у структурі суспільства.

Це означає, що на основі такого підходу ми можемо встановити область допустимих значень нерівності доходів населення в економіці станом на певний період. Графічну інтерпретацію цієї концепції подано на рис. 2.

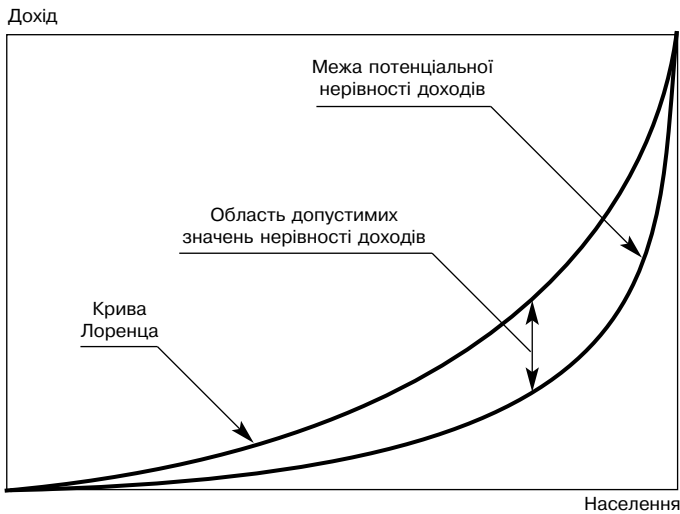

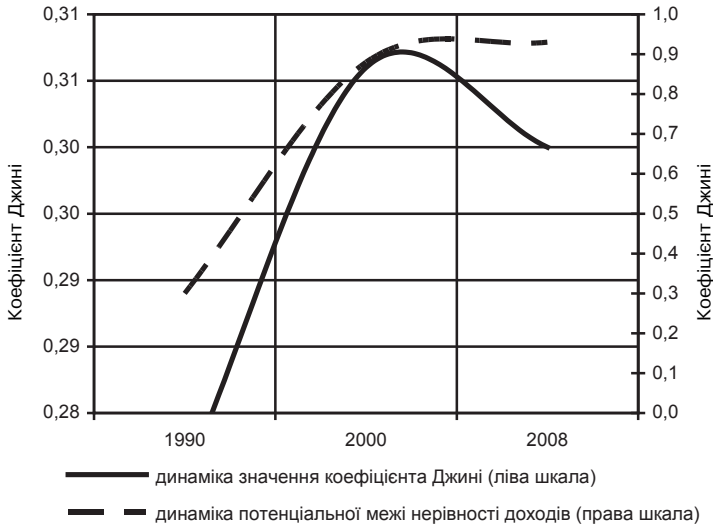
Рис. 2. Область допустимих значень нерівності доходів

Методологічна цінність цього підходу полягає в тому, що на основі статистичних розрахунків і параметричних оцінок можна встановити область допустимих значень нерівності доходів населення, оскільки, як ми зазначали, достовірність оцінок ступеня нерівності доходів на базі існуючих статистичних даних є сумнівною.

Враховуючи здійснену на основі літературних джерел реконструкцію тенденції до нерівності доходів в Україні, а також використовуючи концепцію межі потенціальної нерівності доходів, ми отримали динаміку нерівності в нашій державі протягом періоду її незалежності, що подано на рис. 3.

Для встановлення межі потенціальної нерівності доходів ми використовували оцінки релевантних параметрів. За нашими припущеннями, частка найбагатших у структурі українського суспільства є константою й дорівнює 0,1 %, або близько 50 тис. осіб. На основі офіційних статистичних даних про прожитковий мінімум і середній дохід в економіці станом на відповідний період було оцінено

Джерело: складено автором.

Рис. 3. Довгострокова тенденція нерівності доходів в Україні

значення коефіцієнта a з рівняння (1). У результаті розрахунків, проведених на основі цього рівняння, отримано оцінки межі потенціальної нерівності доходів населення в Україні, динаміку яких подано на рис. 3.

На рис. 3 простежується тенденція до істотного зростання нерівності за доходами в національній економіці протягом 1990-х років, інакше кажучи, протягом перехідного періоду. Ця тенденція узгоджується з тенденціями в інших економіках перехідного типу. Пікового значення нерівність доходів населення в Україні, оцінена на основі офіційних статистичних даних, набуває наприкінці 1990-х — на початку 2000-х років, а згодом спостерігається тенденція до помірному спаданню значення коефіцієнта Джині.

На відміну від цього, межа потенціальної нерівності доходів зростає протягом 1990-х років і не спадає в останнє десятиріччя. Параметричні оцінки нерівності доходів населення свідчать про те, що реальне її значення може бути набагато більшим від того, яке можна констатувати на основі офіційних статистичних даних. Як бачимо, протягом 2000-х років спостерігається тенденція до розширення області допустимих значень нерівності доходів. Тому єдине, що можна з упевненістю констатувати щодо нерівності розподілу доходів населення в Україні протягом досліджуваного періоду, це той факт, що рівень невизначеності щодо достовірності оцінок нерівності зростає.

Упродовж перехідного періоду у вітчизняній економіці швидкими темпами зростає ступінь нерівності доходів населення. На момент здобуття Україною незалежності система розподілу доходів характеризувалась як егалітарна, проте вже на початку 2000-х років показники нерівності доходів населення, оцінені на основі

офіційних статистичних даних, сягають своїх пікових значень. Період економічного зростання в нашій країні з 2000 по 2008 роки явно зумовив формування тенденції до більшої рівності розподілу доходів, що констатують багато дослідників. Проте з використанням інструментарію кривих сфери зростання (*growth incidence curves*) показано, що основними бенефіціаріями економічного росту стали найбагатші верстви суспільства. Позитивний вплив на найбідніших у сфері розподілу доходів є обмеженим. Із використанням концепції межі потенціальної нерівності доходів встановлено: невизначеність щодо достовірності ступеня нерівності розподілу доходів у нашій країні зростає, оскільки, за параметричними оцінками, межа потенціальної нерівності доходів є дуже високою. Ця межа є еквівалентною значенню коефіцієнта Джині 0,9, тобто є достатньо широкою областю допустимих значень нерівності доходів населення в Україні.